

КОГНІТИВНА ЗІСТАВНА СЕМАНТИКА

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ЛАКУНАРНОГО ПОЗНАЧЕННЯ

АНОХІНА Т. О.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

У рамках сучасного порівняльного мовознавства системного аналізу вимагають явища як вербальної, так і невербальної природи. Сучасна лінгвoseміотика та психолінгвістика вивчає актуальні міжкультурні процеси та феномени, однак питання декодування невербальних лакун (*предмет статті*) в англomовних та україномовних дискурсах, а також засоби їх позначення (*об'єкт статті*) не знайшли достатнього висвітлення. Невербальні лакунарні феномени присутні в національно-культурних картинах світу, їм притаманні гетерогенні та гомогенні риси.

Включаючись у розробку цієї проблеми, ми хотіли б позначити свої дослідницькі позиції: нас цікавить явище лакунарності та його метазнаки. Термін лакунарність корелює з такими термінами, як безеквівалентність, нульовий денотат та семантичний пропуск. Наявність лакун в одній мові на фоні іншої контрастивно позначає національно-специфічне наповнення культури, що досліджує наявна термінологічна база позначення лакунарних явищ, пор.: англ. *gap, hesitation, silence effect, semantic lacunae, empty space*, укр. *відсутня різниця, вагання, мовчазний ефект, семантична лакуна, пуста сторінка*.

Функціонування лакунарних явищ є об'єктом наукового вивчення в українському та зарубіжному мовознавстві [2; 4; 7; 8; 9; 17; 12; 15; 20; 21]. Культурологічна парадигма невербальної семіотики вимагає детального аналізу позначення лакунарних структур як мовчазних явищ та їх лексикографічних номінацій. Розгляд лакунарних структур через зіставлення словникових україномовних та англomовних номінацій і типологію художніх дискурсів дозволить визначити чинники, що дозволять описати еквівалентну номінацію лакуни або проілюструють передачу мовчазного феномену.

На лінгвістичному рівні лакуни позначаються графічно – пропусками (крапки), обірваністю речення та номінуються лексичними номінаціями при ретрансляції лакунарного стану або лакунарного явища. Українська та англійська мови мають певні лакунарні найменування у своїй структурі, що можуть передаватися безеквівалентно або еквівалентно позначатися. Невербальна лакунарність дозволяє по-іншому поглянути на інтерпретаційний потенціал мовних систем, оцінити способи компенсації відсутніх форм у плані виявлення еквівалентних інтерпретаційних компонентів.

У сфері вивчення лакун виділено їх основні типи: предметні / абстрактні, родові / видові, номінативні/стилістичні, міжмовні / внутрішньомовні [16], абсолютні/відносні, граматичні, лексичні, семантичні, понятійні та інші [1]. Зазначені типи лакун становлять основу типології міжмовної та внутрішньомовної лакунарності, яка розвивається на рівні концептуальної картини світу [10, с. 7].

Невербальні лакунарні феномени входять до мовленнєвої діяльності людини та етноспецифічні за своєю природою (жести, міміка, сльози, плач, мовчання).

Безеквівалентність перекладу невербальних лакунарних явищ свідчить про неможливість зберегти атмосферу оригінального твору. Збережена атмосфера за свідчує адекватний переклад та знаходження еквівалентної лакуни.

Внутрішньосистемні лакуни порушують питання компенсаторних можливостей вторинних текстів. Причини появи лакуни можуть бути як позамовні, або точніше, породжені специфікою дійсності і, відповідно, картини світу, так і внутрішньомовні, зумовлені дією правил самої системи. Зламні “невмотивовані” лакуни є не достатньо вивченими, мотивація лакунарності знаходиться на більш глибокому рівні.

Псевдолакуни – це найменування явищ / понять, неактуальних для мовця соціуму, які компенсуються різними мовним засобами, в тому числі і з допомогою одиниць інших мовних рівнів [10, с. 7]. Виявлення невербальних лакун у комунікації відбувається кількома шляхами, до числа яких входить зіставлення з мовною опозицією або категоризацією інших невербальних явищ (лакунарне мовчання / безперервне говоріння, лакуна як пустота, лакуна як вмотивований пропуск висловлювання, лакуна як пауза, лакуна – вагання, лакуна – прихований зміст).

При зіставленні мовної інтерпретації мовчання з інтерпретацією інших емоцій можна виявити таку закономірність: лакунарне мовчання поєднується з невербальними діями, що інтенсифікують його семантичний потенціал та дають аксіологічний ефект на позначення позитивної / негативної емоції (пор. мовчання – плач, мовчання – посмішка).

Наявність безлічі одиниць, що позначають мовчання в англійському дискурсі, співвідноситься з незначним набором україномовних аналогів (укр. *мовчання та тиша*). Така елімінація термінозначення мовчання лягла в основу лексико-семантичної лакунарності мовчання та безеквівалентного передавання в українській мовній системі.

До найбільш очевидної лакуни мовчання належать лексичні одиниці англ. *quietness/stillness*, що в перекладі є мовчазною тишею/тишею спокою, однак перекладаються в тексті єдиним безеквівалентним позначенням – *мовчання*, що є лакуною в позначенні невербального лакунарного явища (тобто комунікативний нуль не перекладається як нуль, його взагалі немає).

Аналіз виявлених типів лакун невербальної мовчазної лакунарності з очевидністю показав, що лексеми із семантикою мовчання не перекладаються на українську мову, оскільки не мають такого обсягу лексичних одиниць. Україномовні та англійські номінації умовно можна розділити на такі групи: опозиція звуку (*silence::sound/тиша::звук*), німота людини (*silence & muteness/мовчання та німота*), мовчазна тиша (*silence&quietness/тиша та тиша*), тиша спокою (*stillness&quietness/спокій та нерухомість*), мовчазна комунікативна дія (*silent effect/мовчазний ефект*), мовчазний стан (*silent condition & depressed/випушений стан*) та мовчазний статус (*silent status & ignorable non-response/відсутність відповіді та ігнорування*).

Відсутність конструкцій на позначення мовчазної лакуни, що є “лакунарною лакуною” (загадкою в загадці, від чого і не помітною для перекладача), дозволяє намітити контури компенсаційних можливостей мовної системи: виявити випадки, коли компенсація лакун можлива, а коли в ній немає необхідності.

Асиметрія мовних картин світу впливає на еквівалентне або безеквівалентне позначення лакун. Лакунарні невербальні феномени можуть мати еквівалентні позначення або ж їх заміщає семантичний пропуск. Невербальна лакуна може мати безеквівалентну представленість, оскільки може виявитися, що при зіставленні англomовного оригіналу та україномовного перекладу, невербальний феномен зникає, що є результатом відсутності потрібної культуремі-заміщувача.

Національна специфіка невербальної лакуни в спілкуванні того чи іншого народу проявляється через наявність національних характеристик мовчазної лакунарності [10, с. 205]. Національно-специфічні невербальні мовчазні лакуни при контрактивному вивченні можуть бути представлені лакунарно (вербалізована лакуна_{англ.}=нуль_{укр.}) або мати безеквівалентне позначення (мовчанн_{англ.}=нуль_{укр.}).

Глибинна структура поверхневих лакун у синтаксичному дискурсі показує, що комунікативна лакунарність в англomовному та україномовному дискурсі є дієвою на двох рівнях: лакунарні синтаксичні структури трансформуються на першому (граматичному) рівні та влучно означають феномен на другому (семіотико-семантичному) рівні. Безеквівалентне позначення дорівнює перекладацькому “нулю”, за таких умов лакунарна імплікація корелює з відсутністю за-текстових категорій. Переклад за таких умов має однорівневу текстову представленість, що не позначена інтертекстуальністю та не містить за-текстових категорій. Переклад або адаптація лакунарних структур в цьому випадку є синонімічними категоріями.

Лакунарність передається за допомогою функціонального синтаксису, що конструює еквівалентну лакуну у вторинному тексті за допомогою графічних знаків. Графіка україномовних лакунарних феноменів значно відрізняється від графіки англomовного дискурсу, яка є очевидним фактором впливу на сучасні стандарти української графіки. Слова й висловлювання відображають процес постійно діючої деривації, вторинних утворень, що свідчить про динаміку, адаптацію мовних одиниць, вічний процес становлення та розвитку. Про вторинні форми нагадують графічні знаки (ГЗ), які притаманні кожній мові. ГЗ вказують на актуальне членування речень, на семантизацію тема-рематичних блоків, наприклад: укр. *дзвінка тиша, безголосий голос, панувала тиша, мир і тиша*.

Апосіопеза – фігура умовчання, незакінчена думка, результат семантичного дефіциту, неможливості виразити думку або схвильованість. Асиндетон, безсполучниковість – фігура мовлення, пропуск єднальних слів з метою позначення динамізму, змінюваності явищ і процесів. Мовна картина мовчання позначена стилістичними маркерами: синестезією, метафорами, епітетами та персоніфікацією. Пор. укр. *дзвінка тиша, безголосий голос, панувала тиша, мир і тиша*, англ. *thrilling silence, still-waking sleep, the spell of silence, roaring silence*.

Парадигма метазнаків на позначення поверхневих лакун свідчить про складний характер позначуваного феномена, пор. хезитативні, тентативні, психологічні паузи; когнітивний дефіцит, нульовий денотат; силенціальний компонент, невербалізована дія, дискурсивна імплікатура, комунікативне умовчання, монастичне мовчання, мовчання природи, лакуна ввічливості, секулярне мовчання.

Адгерентними до феномену лакуарності є поняття імплікації, підтексту, еліпсису, мовчання та алюзії. Імплікація як глибинний підтекст позначена відсутністю прямих екстеріоризаторів. Імплікація, підтекст, мовчання декодуються в дискурсивному просторі. Модифікація поверхневих структур лакуарності у вторинних текстах може трансформуватися по-різному: через еліпсис, абревіацію, контамінацію, згортання, скорочену фразу.

Внутрішньомовні лакуни описуються шляхом прямого опису предмета чи явища. У кожній мові існує велика кількість внутрішньомовних лакун, тобто порожніх, незаповнених місць у лексико-фразеологічній системі мови, хоча близькі за значенням лексеми можуть у системі цієї мови бути присутніми. У випадках із предметними мотивованими лакунами можна з упевненістю стверджувати, що в цьому разі лакуна сигналізує про відсутність концепту в концептосфері народу.

Однак у випадку з лакунами, що відбивають абстрактні поняття, ментофакти, вже важче стверджувати відсутність або наявність лакуни, такому висновку має передувати ґрунтовний порівняльний аналіз, який з'ясує відсутність концептів у разі виявлення невмотивованих лакун. Як правило, це – прогалина або пробіл, однак як міждисциплінарний феномен може позначатися по-різному [21], пор.:

Англійська мова

Lacuna (manuscripts), a missing section of text

Lacuna (music), an extended silence in a piece of music

Lacuna (linguistics), a lexical gap in a language

Українська мова

Лакуна (рукопис), відсутня частина тексту

Лакуна (в музиці), розширені мовчання в музичному творі

Лакуна (в лінгвістиці), лексичний пробіл у мові

У випадку прояву національної специфіки мови найбільш яскравим прикладом є запозичені концепти з англійської мови, які виступають когнітивними класифікаторами, пор. англ. *silence effect*, укр. *силенціальний ефект*. Подібні концепти належать до комунікативно нерелевантних. Слід також розрізняти актуальні та неактуальні концепти. Актуальні концепти регулярно вербалізуються, вони потрібні і для мислення, і для комунікації. Неактуальні концепти можуть бути потрібні для мислення, але вони вкрай рідко вербалізуються (наприклад, англ. *silent sign*, укр. *силенціальний знак*).

Міжмовні лакуарні феномени потребують різнопланового вивчення та структурування з урахуванням лексичної семантики лакуарних феноменів та ономасіологічного позначення лакуарних явищ у зіставному аспекті, системно-структурної характеристики цих одиниць, означення лексичного позначення в лексико-семантичній системі української та англійської мови. Дослідження лакун і суміжних з ними явищ у мовній системі, тексті і картині світу вимагає подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Быкова Г. В. Лакуарность как категория лексической системологии / Гульчера Вахобовна Быкова. – Благовещенск : БГПУ, 2003. – 364 с.
2. Власенко С. В. Лакунизаторы ментального и текстового пространства / С. В. Власенко // Социально-психологические проблемы ментальности. – Смоленск, 1996. – С. 16–18.

3. Жельвис В. И., Марковина И. Ю. Опыт систематизации англо-русских лакун / В. И. Жельвис, И. Ю. Марковина // Исследование проблем речевого общения. – М. : Наука, 1979. – 214 с.
4. Жених Е. Л. Особенности природы немецкой безэквивалентной лексики и ее влияние на перевод : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 “Германские языки” / Евгений Леонидович Жених. – М., 2000. – 179 с.
5. Корольова А. В. Національно-культурні особливості інтимізованих звертань в українському художньому мовленні (зіставний аспект) / А. В. Корольова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Сер. № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Вип. 3 : зб. наук. пр. / За ред. акад. Мацько Л. І. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 7–14.
6. Лакунарность в языке, картине мира, словаре и тексте : межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2009. – 262 с.
7. Липатова Ю. Ю. Лакуны в русском языке : диахроническое исследование на материале разновременных переводов английской литературы сер. XIX – XX вв. : диахроническое исследование на материале разновременных переводов английской литературы сер. XIX–XX вв. : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Юлия Юрьевна Липатова. – Чебоксары, 2005. – 159 с.
8. Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. / Под ред. проф. Ю. А. Сорокина, проф. Г. В. Быковой. – Благовещенск : БГПУ, 2003. – 256 с.
9. Матханова И. П., Трипольская Т. А. Лакунарность в системе эмотивных средств русского языка (языковая интерпретация эмоции удивления) / И. П. Матханова, Т. А. Трипольская // Лакунарность в языке, картине мира, словаре и тексте : межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2009. – С. 6–16.
10. Махонина А. А. Проблема описания лексической лакунарности : на материале русско-английских субстантивных лакун : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Анна Александровна Махонина. – Воронеж, 2006. – 191 с.
11. Огурцова О. А. К проблеме лакунарности / О. А. Огурцова // Функциональные особенности лингвистических единиц : сб. науч. тр. Кубанского ун-та. – 1979. – Вып. 3. – С. 77–83.
12. Селиверстова О. Н. Контрастивная синтаксическая семантика : опыт описания / О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1990. – 150 с.
13. Сорокин Ю. А. Метод установления лакун как один из способов выявления специфики локальных культур // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М. : Наука, 1977. – С. 120–136.
14. Стернин И. А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность / И. А. Стернин. – Воронеж, 1997. – 18 с.
15. Стернин И. А., Попова З. Д., Стернина М. А. Лакуны и концепты / И. А. Стернин, З. Д. Попова, М. А. Стернина // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. ИЯ РАН, БГПУ / Под ред. проф. Ю. А. Сорокина, проф. Г. В. Быковой. – Благовещенск : БГПУ, 2003. – С. 205–223.
16. Філоретова Є. Міжмовні лакуни в аспекті сучасних лінгвістичних досліджень / Є. Філоретова // Наукові записки. – Вип. 89 (3). – Сер. : Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2010. – С. 255–258.
17. Шунейко А. А. Лакуна и нулевой знак (семиотический аспект) / А. А. Шумейко // Лакуны в языке и речи. – Вып. 2. – Благовещенск : БГПУ, 2005. – С. 86–95.

18. Эйнуллаева Е. А. Лакуны в структуре языковой личности и их заполнение в межкультурной коммуникации : на примере английского и русского языков : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”/ Екатерина Александровна Эйнуллаева. – М., 2003. – 167 с.
19. Hale K. Gaps in grammar and culture / K. Hale // *Linguistics and Anthropology* : in Honour C. F. Voegelin. – JISSE, 1975. – 234 с.
20. Schröder H. Lakunen-Theorie : Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung / Panasiuk I. (Collect. Papers in English, German, Russian) – Berlin : Zit Verlag, 2006. – 352 s.
21. Visualthesaurus. – Режим доступу : www.visualthesaurus.com
22. Palin S. Hear Them Growl / S. Palin. – Режим доступу : www.newsweek.com/2010/09/27/what-does-mama-grizzly-really-mean.html
23. Macmillandictionary. – Режим доступу : www.macmillandictionary.com/buzzword/entries/current-entry.html

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЕКСПЕРІЄНТИВІВ:
КОНЦЕПТ СИТУАЦІЇ “ВІЗУАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ”
(на матеріалі англійської, польської та української мов)**

ДЕМЕНЧУК О. В.

*Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету*

Семантична деривація експерієнціальної лексики досліджувалася в аспектах: регулярних семантичних зв'язків (Ю. Д. Апресян); процедур діатетичного та категоріального зсуву (О. О. Тараненко, О. В. Падучева, Г. І. Кустова, Р. Й. Розіна); базових когнітивних стратегій прототипового сценарію (фрейму) як складової концептуальної схеми (Р. Ленекер, В. М. Телія, Г. А. Залізник).

Відповідно до зазначених аспектів виокремлювалися моделі регулярної багатозначності окремих тематичних класів експерієнціальної лексики, розглядалася специфіка реалізації основних механізмів семантичної деривації експерієнтивів, з'ясовувалися основні стратегії розширення похідних значень експерієнціальних фразеологізмів.

Мета розвідки – представити типи семантичної деривації експерієнтивів в аспекті динамічного підходу, відповідно до якого мовна одиниця розглядається як інтервальний (багатовимірний) феномен, що моделюється за зразком комплексу ієрархічно упорядкованих семантичних репрезентацій різних вимірів.

Для ілюстрації семантичної похідності скористаємося класом експерієнтивів на позначення концепту ситуації “візуальне сприйняття”. Типи семантичної деривації визначатимемо за критерієм зміни певної характеристики учасника ситуації: (а) складу або типу учасника ситуації (рольова похідність); (б) комунікативного рангу учасника ситуації (прагматична похідність); (в) категоріальної властивості учасника ситуації (таксономічна похідність); (г) денотативного статусу учасника ситуації (референційна похідність); (г) позиційної характеристики учасника ситуації (дейктична похідність).